

OFERIT DE AUTOR

Tache PAPAHAGI

DIN MORFOLOGIA
LIMBEI ROMÎNE

BUCUREȘTI
1937

De TACHE PAPAHAGI:

1. AROMÎNII DIN PUNCT DE VEDEERE ISTORIC, CULTURAL ȘI POLITIC, *conferență*; București, 1915; 36 pag., cu 6 gravuri.
2. LA ROMÎNII DIN ALBANIA [*impresii de călătorie*]; București, 1920; vi-72 pag., cu 9 gravuri.
3. ANTOLOGIE AROMĂNEASCĂ; București (ed. Casei Școalelor), 1922; XLVII-519 pag., cu 30 vederi etnografice, 12 arii musicale și glosar în limba franceză.
4. DIN FOLKLORUL ROMANIC ȘI CEL LATIN, *studiu comparat*; București (ed. Casei Școalelor), 1923; II-174 pag., cu 2 gravuri.
5. O PROBLEMĂ DE ROMANITATE SUD-ILIRIĂ (extras din *Grai și suflet*, I, 1); București, 1923; 30 pag., cu 2 planșe.
6. DIN EPOCA DE FORMAȚIUNE A LIMBEI ROMÎNE, *probleme etnolinguistice* (extras din *Grai și suflet*, I, 2); București, 1924; 34 pag.
7. CERCETĂRI ÎN MUNTII-APUSENI (extras din *Grai și suflet*, II, 1); București, 1925; 72 pag., cu o hartă și 8 planșe.
8. GRAIUL ȘI FOLKLORUL MARAMUREȘULUI; București (ed. Academiei române), 1925; LXXXIII-240 pag., cu o hartă și 22 planșe.
9. CREAȚIUNEA POETICĂ POPULARĂ (extras din *Grai și suflet*, II, 2); București, 1926; 47 pag.
10. BIBLIOTECA NAȚIONALĂ A AROMÎNILOR, vol. I (Nuși Tulliu, *Poesii* — original și transpunere în limba literară); București, 1926; XVI-144 pag.
11. DISPARIȚII ȘI SUPRAPUNERI LEXICALE, I (extras din *Grai și suflet*, III, 1); București, 1927; 24 pag.
12. MACEDO-ROMÎNII sau AROMÎNII (Seria C, n-rul 30 din publicațiunea *Cunoștințe folositoare*, ed. «Cartea românească»); București, 1927; 29 pag.
13. ETNOGRAFIE LINGUISTICĂ ROMÎNĂ [curs universitar litografiat]; București, 1927; 118 pag.
14. BASILICA-ECOLEA [în *Romania orientală*], apărut în *Omagiu lui I. Bianu*; București, 1927, pag. 285—288.
15. IMAGES D'ETHNOGRAPHIE ROUMAINE (*daco-roumaine et aroumaine*), tome I (318 photographies originales, avec texte français et roumain); București, 1928; 176 pag.

16. DISPARIȚII ȘI SUPRAPUNERI LEXICALE, II (extras din *Grai și suflet*, IV, 1); București, 1929; 15 pag.
 17. FOLKLOR ROMÂN COMPARAT [curs universitar litografiat, tratând despre *proverbe, ghicitori, jocuri de cuvinte, strigături* și, mai ales, despre *poesia lirică populară*]; București, 1929; 427 pag.
 18. INTRODUCERE ÎN FILOLOGIA ROMÂNICĂ, *cu privire specială asupra ISTORIEI LIMBEI ROMÎNE: Fonetica* [curs universitar litografiat]; București, 1930; 285 pag.
 19. ORIGINEA MULOVIȘTENILOR ȘI GOPÊȘENILOR ÎN LUMINA UNOR TEXTE (extras din *Grai și suflet*, IV, 2); București, 1930; 64 pag.
 20. IMAGES D'ETHNOGRAPHIE ROUMAINE (*daco-roumaine et aroumaine*), tome deuxième (431 photographies originales, avec texte français et roumain); București, 1930; 232 pag.
 21. BIBLIOTECA NAȚIONALĂ A AROMÎNILOR, vol. II (Poezii Z. A. *Araia* și *T. Caciona* — original și transpunere în limba literară); București, 1932; XXI - 137 pag.
 22. AROMÎNII: *grai, folklor, etnografie, cu o introducere istorică* [curs universitar litografiat]; București, 1932; 213 pag.
 23. IMAGES D'ETHNOGRAPHIE ROUMAINE: *Banat * Oltenie*; tome troisième (561 photographies originales, avec texte français et roumain); București, 1934; 295 pag.
 24. BIBLIOTECA NAȚIONALĂ A AROMÎNILOR, vol. III (N. Batzaria *Anecdote* — original și transpunere în limba literară); București, 1935; xv - 173 pag.
 25. PRIN MUNȚII ȘI VALEA CERNEI SUPERIOARE [*descrierea unei excursii din 1933*], (extras din *Arhivele Olteniei*, XIV (1935), n-rele 77-78); Craiova, 1935, 14 pag.
 26. FLORI DIN LIRICA POPULARĂ — *doine și strigături*; București, 1936, 79 pag.
 27. DIN MORFOLOGIA LIMBEI ROMÎNE: *substantivul, articolul, numeralul, pronumele*; București, 1937, 23 pag.
- STUDII MĂRUNTE: *note, etimologii, recenzii*, precum și *articole cultural-naționale* în diferite publicațiuni, mai ales în revista *Grai și suflet*.

Tache PAPAHAGI

DIN MORFOLOGIA
LIMBEI ROMÎNE

BUCUREȘTI
1937

Morfologia istorică a limbei române mai presintă încă aspecte ce nu sînt temeinic puse la punct. Cît privește sintaxa, e inutil să mai amintim că ea e și mai puțin studiată.

În paginile ce urmează vom încerca să relevăm cîteva probleme¹ din acest capitol al limbei române. O bună parte din materialul documentar dacoromîn e luat din cronicarii moldoveni, a căror limbă presintă — cum e și firesc — interesante tranziții între romîna veche și cea actuală. În trăsături generale, acest material va fi urmărit paralel cu ce e corespunzător în aromînă. În felul acesta se va putea reliefa o și mai adîncă identitate pentru trecut între cele două ramuri principale ale limbei române — dacoromîna și aromîna —, precum și documentarea peremptorie pe care aromîna o aduce în rezolvarea problemelor romînei vechi.

Substantivul

Inflexiunea $\acute{a}... \check{\imath} > \acute{a}... \check{\imath}$ — provenită din fazele $\acute{a}... e > \acute{a}... i$ — de la femininele plurale — cf. singularele *scară*, *parte* cu pluralele *scări*, *părți* — presintă încă dificultăți în explicarea ei.

Astăzi, exceptînd cîteva forme la cari nu apare această particularitate, ea e comună dacoromînei și aromînei. Vechimea ei în aceste două dialecte credem că nu poate fi căutată în epoca romînei străvechi, întrucît, în afară de ce ne presintă limba secolului al XVI-lea, faze anterioare acestei inflexiuni apar și la cronicari, cum ar fi: *barbe* (*a radere barbele boierilor*), Neculce², 179; *gauri*,

¹ Ele fac parte din cursul *Morfologia limbei romîne — elementul latin* —, pe care l-am ținut la Facultate în 1935-1936 și 1936-1937.

² Toți cronicarii vor fi citați după *Letopiseșele*, ed. a 2-a, publicate de Kogălnițu.

ibid., 449, 472; *laturi* (*s'au dat... în laturi*), *ibid.*, 39, 50, 130, 132, 213, 232, 239, 278, 300, 309, 320, 449, 475...; *prade* (*cerca prade și jacuri*), S. Dascălușul, 74, 100, 191. Urmează, deci, să ne oprim la părerea că această inflexiune a apărut independent și, poate, concomitent în cele două dialecte, după despărțirea lor¹.

Ov. Densușianu, în *Histoire de la langue roumaine*, II, 159, formulează următoarea explicație: „L'analogie est partie, croyons-nous, d'une forme telle que *șară*; le pluriel ancien et régulier de celle-ci a été en effet *șări*, où *e* a passé à *ă* sous l'influence de *ș* après que l'*i* final fût devenu *î* en contact avec *rr*». Prin urmare, ar fi de admis următoarele faze: **șerri* > *șerri* > *șări*² — ceea ce credem că nu se poate susține. Anterioară formei **șerri* (bisilabică) a trebuit să existe forma **șerre* din care putea lua naștere prima. Dar, într-o epocă atât de veche, **șerre* nu poate avea rațiune fonetică, pentru că din pluralul *terrae* trebuia să rezulte *șerre* și, apoi, *șerre*. Ceva mai mult: admitând, prin imposibilitate, că pl. **șerri* circula după despărțirea dialectelor, atunci, în aromână, acest **șerri* s'ar fi întâlnit cu pl. *șeri* < *șeri* < *șere* < *cerae* (astăzi e *șeri*), al cărui singular a fost și este *șeră* < *cera* — ceea ce ar veni să complice și mai mult problema, întrucât, pentru acest dialect, s'ar pune în discuție nu numai cronologia diftongării lui *é*, ci și cea a lui *ș* < *t* + *ș*, *i* și *ș* < *c* + *e*, *i*. Prin urmare, în epoca veche, pluralul sb. *șară* < *terra* nu putea fi decât *șerre*, care, ulterior, în aromână a devenit *șăruri*³,

niceanu — citatele reproduse fiind confruntate cu cele din ediția 1-ii —, cu excepția următorilor trei cari vor fi amintiți după edițiile aci notate:

Neculce — ediția îngrijită de Al. Procopovici și apărută în *Colecția clasicilor români*, 1932;

S. Dascălușul — ediția lui C. Giurescu, 1916;

Miron Costin, *De neamul Moldovenilor* — ediția lui C. Giurescu, 1914.

¹ S. Pușcariu înclină a crede că e anterioară despărțirii dialectelor (cf. *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen in Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie*, XXVI (1910), pag. 30, precum și *Études de linguistique roumaine*, 1937, pag. 78).

² Din punct de vedere fonetic, aceste trei faze sînt explicabile. Dificultatea o prezintă admiterea formei **șerri* care, de sigur, nu poate fi confundată cu *șeri*(le) din secolul al XVI-lea, întrucât acest *șeri*(le) e rezultat din *șeri*(le) (cf. *zăcu*(le) > *zeci*(le)).

³ În aromână avem și substantive neutre ale căror plurale — se înțelege, feminine — se prezintă sub aceeași formă: *cașu-cășuri*, *lapte-lăpturi* etc. — tocmai ca și feminine de la decl. a III-a: *cale-călțuri*, *carne-cărnuri*, *vale-vălțuri* etc.

iar în dacoromînă *țărț*, trecînd prin fazele: *terrae* > *țearre* > *țarre* > *țarri*¹ (cu trecere de la decl. Iⁱⁱ la a III-a) > *țar(r)ț* > *țărț*.

Incercăm să dăm o sugestie, fără a crede că ea poate fi ultima explicație.

Avînd ca punct de plecare substantivele feminine de decl. a III-a, și declinarea Iⁱⁱ și-a văzut, pentru o bună parte din femininele sale, pe *-e* de la plural trecut la *-ț*. Deci, plurale ca *scare*, *țarre* au devenit *scari* > *scarț*, *țarri* > *țarr(ț)*, ca și (*două*) *cărare* > *cărari* > *cărăriț*, (*două*) *parte* > *parți* > *parț* etc. Atari substantive, pierzînd cu timpul silaba finală prin trecerea lui *-e* la *-i* > *-ț*, au putut evolua spre *scărț*, *țărț*, ca și *cărariț* > *cărăriț*, *parț* > *parț* — cf. și *cale-călț* și *căl*, *vale-văl* etc. Această inflexiune nu apare la substantive masculine — de ex. *cal-caț*, *par-parț* etc.; sporadic, ea apare în morfologia verbală dialectală: (*eu*) *par*, (*tu*) *părț* (foarte rar), (*eu*) *sar*, (*tu*) *sărț*.

Nu știm dacă în gena acestei inflexiuni trebuie să vedem vre-un factor hotărîtor numai în tendința de a se face distincție de gen între masculine și feminine — cf. cazuri ca acesta: *cal-caț*, *cale-caț* > *căl*. Credem, însă, că *-ț*² va fi contribuit în bună parte, dacă nu în tot, la acest fapt de fonetică morfologică — ceea ce s'ar putea susține recurgîndu-se la următoarele cîteva constatări. În dacoromînă avem *case* și *căș* — nicăiri *căse*. Corespunzător dr. *capre*, în aromînă avem *căpri* (cu *-i* plenison din cauza grupului consonantic *pr*). Se știe că în dacoromînă, astăzi, genitiv-dativul singular al substantivelor feminine e identic cu pluralul nearticulat al lor: (*două*) *fălci* sau *nărț*, (*unei*) *fălci* sau *nărț*; în aromînă, pluralul nearticulat al unor astfel de substantive e identic cu cel din dacoromînă: *fălț*, *scărț*, *părț(ț)*, *schinărț*, dar genitiv-dativul singular articolat³ al lor nu prezintă inflexiunea: (*a*) *falcă'el*, *scară'el*⁴, *partil'el*, *schinaril'el* — cu *-e-* aton trecut la *-i-* în ultimele două cuvinte — fapt care nu

¹ Acest *țarri* (bisilab) putea trece și la *țarri* mai ales la formele articulate: *țarrițe*, *țarriilor*.

² În legătură cu această influență a lui *-ț*, ne putem gândi și la aceea pe care o are și asupra diftongilor *ea* și *oa*: *seară - serț*, *moară - morț* etc.

³ Gen.-dativul sing. nearticulat e: *falcă*, *scară*, *parte*, *schinare* (cf. *Grai și suflet*, I, 218-224 și VI, 374).

⁴ În toponimia dacoromînă apare *Scara* (munte în jud. Argeș) cu genitivul *Scarei*: *Izvorul Scarei*.

trebuie scăpat din vedere, oricare ar fi explicația ce s'ar da acestei nelămurite probleme.

Articolul definit enclitic și proclitic

Posiția acestui articol e, credem, cea mai delicată problemă a morfologiei române. La tot ce s'a emis pînă acum, vom alătura și noi o ipotesă.

a —. Mai întîi, ceva cu privire la enclisa lui.

Plecînd de la propozițiuni de tipul următoarelor două: *el ucide lupul și ea varsă apa*, nu încape nici o îndoială că topica respectivelor cuvinte în latina vulgară nu putea fi — admițînd folosirea articolului — decît următoarea: *ille¹ occidit ille¹ lupu și illa versat illa aqua* — ceea ce e în deplin acord cu ce apare în Romania centrală și apuseană. Însă, ca și astăzi bunăoară în limba romînă, și în latina vulgară se putea ivi o topică de felul acesta: *ille illu-lupu occidit și illa illa-aqua versat* — de unde, în limba romînă, am fi avut: *el el-lup ucide și ea ea-apă varsă*. Pentru Romania răsăriteană, evitarea confusiei dintre pronumele personal și articol în atari construcții sintactice nu se putea face decît folosindu-se, în compunere cu articolul, particula *ecce (eccu)*: *ille ecce-ille lupu occidit, illa ecce-illa aqua versat* — de unde, normal, în romînă a rezultat: *el acel lup ucide, ea acea apă varsă*.

Dar contopirea lui *ecce* cu *ille*, -a e cerută de toate limbile romanice: it. *quello, quella*; vfr. *cil, celle*; sp. *aquel, aquella* etc. Pentru Romania orientală, această compunere — care e, de fapt, o enclisă a articolului *ille*, -a față de *eccu* — va fi putut servi ca punct de plecare pentru post-punerea lui și față de substantiv. Deci, circulînd *eccu + ille*, -a, s'a putut zice și *lupu + illu*, *aqua + illa*. În felul acesta, oricare ar fi fost topica celor patru cuvinte din cele două propozițiuni date ca tip, confusie nu putea

¹ Nu ne oprim asupra amănuntului dacă trebuie să plecăm de la *ille* sau *illu* — pentru care cf. și D. Găzdaru, *Descendenții demonstrativului ille*, 1929, § 29 —, după cum, pentru formele de acusatîv, nu reproducem pe -m final.

exista pentru limba romînă, pronumele și articolul rămînînd bine distincte. Prin urmare, spiritul sintactic al limbei romîne se simțea bine orientat, fie că pornea de la *ille eccu + illu lupu occidit* (> *el acel lup ucide*), fie de la *ille occidit eccu + illu lupu* (> *el ucide acel lup*), fie de la *ille occidit lupu + illu* (> *el ucide lupul*), fie de la *ille lupu + illu occidit* (> *el lupul ucide*).

Începuturile de închegare a limbei romîne nu pot fi concepute fără o precisă limpezire a acestui esențial aspect morfologic. Ca atare, fixarea lui în timp — și anume cel mai tîrziu în ultima epocă a latinei vulgare — apare clar, așa că, dacă ar fi ca să se admită și vre-o influență eterogenă, aceasta nu ar putea fi decît una singură și anume autohtonă, adică ilirică.

b —. Dacă pentru nominativ-acusativ romîna nu a cunoscut și nu cunoaște decît articolul enclitic, în schimb, pentru genitiv-dativ a cunoscut și cunoaște încă și articolul proclitic. Dar această proclisă nu este identică în cele două dialecte — dacoromîna și aromîna —, nici la cele două genuri, nici la cele două numere.

Sg.

In dacoromîna : *al* (< *a lu*) : *al* lupului , *al* vulpei
 „ aromîna : *al* (< *a lu*) : *al* lup , *a li* vulpe

In dacoromîna : *a i* : **a i* capre , **a i* vespe
 „ aromîna : *a li* : *a li* capră , *a li* v'easepe

Pl.

In dacoromîna : *ai* (< *a i*) : *ai* lupilor , *ai* vulpilor
 „ aromîna : *a* : *a* luchilor , *a* vulchilor

In dacoromîna : *ale* (< *a le*) : *ale* caprelor , *ale* viespilor
 „ aromîna : *a* : *a* căprilor , *a* v'eschilor.

Din acest tablou se desprind următoarele concluzii.

1. Aromîna cunoaște proclisa numai pentru genitiv-dativul singular, masculin și feminin, însă fără a folosi și articolul enclitic: *coada* (sau *ună coadă*) *al lup*, *daŃ al lup*; *perlu* (sau *un per*) *a li vulpe*, *daŃ a li vulpe*. După cum se vede, aceste construcții de

morfologie sintactică cu substantive comune nu apar în dacoromînă; apar însă cele cu substantive proprii: *casa lui Pătru, dau lui Pătru; pãrul a i Mari, dau a i Mari*.

2. Spre deosebire de aromînă, dacoromîna ne presintă proclisa, odată cu enclisa, și la genitivul plural: *ai fetelor, ale feciorilor*. Aromîna, la singular, recurge ori la enclisă ori la proclisă; la plural numai la enclisă: *al cîne sau a cînului, a li feată sau a featăl'ê; a cîn'lor, a feătilor*.

3. Proclisa din aromînă indică atît genitivul cît și dativul, în timp ce întreaga proclisă dacoromînă arată o posesiune și, prin urmare, se construște numai cu genitivul, exceptînd proclisa de singular feminin *a i*¹ — astăzi, foarte rară — care indică și dativul.

4. În aromînă, genul articolului proclitic e în funcție de genul substantivului posesor: *oculul al cal, gura al cal; dintile a li țapă, limba a li țapă*. În dacoromînă, exceptînd forma feminină singulară *a i*, genul aceluiași articol e atît la singular cît și la plural în funcție de genul substantivului sau substantivelor posedate: *(ochiu) al calului, (ochi) ai cailor; (gură) a calului, (guri) ale cailor; (dinte) al iepei, (dintî) ai iepei; (limbă) a iepei, (limbi) ale iepelor*.

Trecînd peste aceste concluzii, a căror semnalare ne arată clar că aromîna e dialectul care ne presintă urme de evoluție istorică interesantă a problemei, ne vom opri asupra originilor celor patru forme de articol proclitic: *al, a i, ai, ale*.

Acum unsprezece ani, în studiul *Cercetări în Munții apuseni* apărut în *Grai și suflet*, II, am menționat, ca particularitate sintactică, această problemă, promițînd o reluare a ei. Menționarea făcută acolo a prilejuit din partea lui Al. Procopovici și N. Drăganu explicații amănunțite publicate în *Revista filologică*, I, 249-257 și II, 308-314.

Fără a putea lua în considerație părerea lui D. Găzdaru că

¹ Această proclisă apare numai înaintea substantivelor proprii. La atîtea atestări, de menționat și următoarele: *sântu acele vî date zestrea îi Chirițoe* (I. Bianu, *Documente romînești*, 1907, I, pag. 62); *să fie Domnu al noastră țara Moldovei* (*ibid.*, pag. 177); *părțile îi Urechioae* (L. T. Boga, *Documente basarabene*, X (1930), pag. 7); *au fost a lui Vasălachie ai Mihălăchioaiei* (*ibid.*, XIV (1931), pag. 19); *a ținea sau a opri o parte de ocină ce să va vini partea îi Istrătoae din Iurceni* (Aurel Sava, *Documente privitoare la țirgul și ținutul Lăpușnei*, 1937, pag. 88).

al ar putea reproduce pe *ïllu* cu $\check{v} > a^{-1}$, amintim că *a* din cele patru forme de articol reproduce pe *a d* — ceea ce rămîne admis.

Ca orice altă prepozițiune, în latina vulgară *a d* se construiește și cu alte casuri, nu numai cu acuzativul, ca în latina clasică. Deci, construcții cari să respecte cazul, cum ar fi *ad ïllum*, *ad ïllam*, *ad ïllos*, *ad ïllas*, nu pot explica formele articolului nostru proclitic. Singurele construcții ce pot fi admise la baza lui sînt următoarele:

<i>ad ïllu</i>	$\left\{ \begin{matrix} m \\ i \end{matrix} \right\}$	$>$	dr. <i>a lu</i>	$>$	<i>al</i>	,	ar. <i>al</i>
<i>ad ïllaei</i>	$>$	"	<i>a l'i</i>	$>$	<i>ai</i>	,	" <i>ai</i>
<i>ad ïlli</i>	$>$	"	<i>a l'i</i>	$>$	<i>ai</i>	,	" —
<i>ad ïllae</i>	$>$	"	<i>a le</i>	$>$	<i>ale</i>	,	" —

Sub raportul fonetic, singura formă care cere o lămurire e ar. *ai*. De fapt, în aromîină ar fi trebuit să avem *a l'i*. Forma fiind atonă în frază sau în declinare, palatalizarea lui *l* ușor s'a putut pierde. De altfel, exemple de această depalatalizare în aromîină mai sînt: *l'ișor* „ușor“ a devenit *lișor*, *l'epure* se pronunță și *lepure* — depalatalizarea apărînd, probabil, mai întîi la o formă ca *l'ipuruşă* — etc. Prin urmare, ar. *ai*, care precede numai substantive feminine posesoare, nu poate fi derivat în nici un cas din articolul masculin *a lu* $>$ *al*, așa cum am putea admite, în adevăr, că actuala formă dacoromîină populară *ai* reproduce pe *a lu*. În această privință, în dacoromîină confuzia de gen e curentă — ceea ce nu apare în aromîină.

Rămîne să menționăm un ultim aspect al acestei probleme.

Se știe că articolul romîn enclitic și proclitic a luat naștere din formele adjectivului demonstrativ *ïlle, -a*, din care, de altă parte, a rezultat pronumele personal *el, ea* cu întreaga-i declinare. Deosebirea stă în faptul următor: pron. pers. *el, ea* reproduce forme accentuate, deci de sine stătătoare în frază, ale lui *ïlle, -a*, pe cînd articolul represintă forme neaccentuate în frază, ale aceluiași *ïlle, -a*, deci forme în funcție de substantive (sau adjective) înaintea sau în urma cărora erau puse. La genitivul(-dativ) singular și plural, masculin și feminin, formele pronominale nu puteau fi decît următoarele

¹ *Descendenții demonstrativului ïlle*, pag. 52 și 118-123.

trei: (ad) ăllui, ăllaei, ăllorum, de la care, normal, ăn aromănă avem: *a lui*, *a l'ei*, *a lor*. Pentru genitiv, ăn acest dialect avem construcții ca acestea: (*munțile*, *munțil'ei*; *apa*, *apile*) *a lui*, *a l'ei*, *a lor*. Avem, așadar, numai trei forme pronominale de genitiv, fiecare din ele putându-se construi rînd pe rînd cu oricare număr și gen al substantivului ce arată o posesiune.

În dacoromănă, ănsă, avem un complex cu totul deosebit și anume:

$$\begin{array}{l} al \} \\ a \} \end{array} \left. \begin{array}{l} \\ \\ \end{array} \right\} \begin{array}{l} lui, ei, lor; \\ \\ \end{array} \begin{array}{l} ai \} \\ ale \} \end{array} \left. \begin{array}{l} \\ \\ \end{array} \right\} \begin{array}{l} lui, ei, lor, \\ \\ \end{array}$$

ceea ce ne arată că, ănaintea fiecăreia din formele pronominale *lui*, *ei*, *lor* apare articolul proclitic *al*, *a*, *ai*, *ale* — exact ca ăn construcții cu substantive. Prin urmare, pe lîngă cele trei forme normale ce apar și ăn aromănă: *a lui*, *a (l')ei*, *a lor*, mai sînt și celelalte. Dar nu vedem cum s'ar putea explica ăn latina vulgară alăturări ca *ad ăllum ăllui*, *ad ălli ăllaei* etc., din cari ar fi rezultat *al lui*, *ai ei* etc. — să avem, adică, *a* face cu aceeași parte de cuvînt jucînd concomitent rol și de articol și de pronume. Mai curînd credem că ăn construcțiile *al + lui*, *ei*, *lor*; *ai + lui*, *ei*, *lor*; *ale + lui*, *ei*, *lor* avem *a* face cu o analogie pornită de la genitivele substantivelor precedate de acest articol proclitic: cu timpul și numai ăn dacoromănă, pronumele au putut ținea — cum era și firesc — loc de substantive și s'a putut zice *al ei* (ca și *al vulpei*), *ale lui* (ca și *ale lupului*) etc.

În strînsă legătură cu această problemă, vom releva cunoscuta particularitate caracteristică graiului moldovean și, mai ales, dialectului aromăn. E vorba de articolul-prepozițiune *a* folosit ănaintea genitivelor și dativelor.

În trecut, ca și astăzi, graiul moldovean, alături de articolul *al*, *a*, *ai*, *ale*, *a* folosit curent și construcțiile cu *a*. Din bogatul material pe care l-am extras din limba cronicarilor moldoveni desprindem cîteva atestări ăn cari rolul acestui *a* e variat: 1. *ăn al zecele an a domniei lui Bogdan-vodă* (Ureche, 185); 2. *Acest pămînt a Moldovii* (Neculce, 3); *După doi ani a domniei lui Bogdan-vodă* (Ureche, 149); 4. *o samă de boieri a Ducăi-vodă* (Neculce, 92); 5. *au ănsemnat toate pre rînd, și a noastre și a lor* (S. Dascăluș, 18); 6. *lacrimile cele multe a săracilor* (Neculce, 151); 7. *să nu hie lauda a*

lui *Laski* (Ureche, 214); 8. *să-și tocmească lucrurile a rășboiului celui de 'ntii* (M. Costin, 301); 9. *cărțile a Lupului vornicul* (N. Costin, II, 105); 10. *au și început... a luaie bucatele a boierilor lui Mihai-vodă* (Neculce, 238); 11. *armele și caii au rămas a prințătorilor* (Cron. anon., III, 164); 12. *nu vor lua a mănăstirei nimică* (Neculce, 11).

Dăm și pentru aromână — în care articolul plural *ai* și *ale* nu apare — câteva exemple: 1. *un om a meș* — *omlu a meș*; 2. *doi ocl'i a ursăleș* — *ocli'le a ursăleș*; 3. *ună cheatră a locluș* — *cheatra a locluș*; 4. *doaiă ape a valil'eș* — *apile a valil'eș*; 5. *aduc a voaiă pîne*; 6. *oile armasiră a noaiă*; 7. *bagă a caluș căpestrul*; 8. *deadiră foc a pădurilor*.

Din cele câteva ipoteze ce pot fi aduse pentru explicarea acestui *a* din aromână, cred că cea mai plausibilă ar fi următoarea: prepozițiunea *a* din exemplele 5, 6, 7 și 8 — o construcție sintactică normală, de origine latină și curentă și în alte limbi romanice —, s'a întilnit cu articolul singular feminin *a* (*ună casă a mea*); cu timpul, acest *a* s'a generalizat și pentru celelalte patru cazuri, mai ales că această generalizare putea fi susținută și de anumite turnuri sintactice, cum ar fi următoarea: *scot a ursăleș* (dativ) *ocli'le* — *scot ocli'le a ursăleș* (genitiv care, pentru un simplu vorbitor, poate fi și un dativ).

Pentru *a* din graiul moldovean, dacă ar fi exclusă ipoteza unei infiltrațiuni de origine aromână, cred că ne-am putea gândi la aceeași explicație ca pentru *a* din aromână. Dar, e posibil ca formele *al*, *ai* și *ale* să se fi redus la *a* în construcții ca acestea: *al lui* > *a lui*, *ai inimei* > *a inimei*, *ale leiei* > *a leiei*.

Numeralul

Și aci tot aspecte de articol ne vor interesa.

a —. Se știe că astăzi în dacoromână puține sînt numeralele cardinale cari se articolează: *unul - una*, *unii - unele*, (*tus*)*trele*, *zecile*, (*sutele*), *miele*. În romîna veche foarte rar apar exemple ca acesta: *celu ce văpae aduce și cincizeci pierdu*¹. În toponimie: *La doule*

¹ Coresi, *Carte cu învățătură*, publicată de S. Pușcariu și Al. Procopovici, I, 533⁹⁶.

*cruci*¹ (jud. Ialomița, com. Poiana); pe versantul răsăritean al muntelui Penteleu curg *Șaptele izvoare*. În poesia populară:

Cu trei coade pe spinare,
Cîte trele gălbioare².

În aromînă, numeralul cardinal primește articolul enclitic la toate numerele, la amîndouă genurile și chiar la formele de genitiv-dativ. Alături de *un*, *ună*, circulă mai rar și *unlu* - *una* — dar fără formele de nominativ plural ca în dacoromînă. Avem, apoi: *doil'i* - *doăile*, *treil'i* - *treile*, *patrul'i* - *patrule...*, *noail'i* - *noăile*, *dzațil'i* - *dzațile..*, *șasprădzațil'i* - *șasprădzațile...*, *șeptesprăv'inghițil'i* - *șeptesprăv'inghițele...*, *treidzățioptul'i* - *treidzățioptule...* etc. — cu genitiv - dativete respective: *a doilor* - *a doăilor*, *a treilor*, *a patrulelor...*, *a noailor*, *a dzaților...*, *a șasprădzaților...*, *a șeptesprăv'inghiților...*, *a treidzățioptulor...* etc. Pînă la 1.000, toate numerele au cîte o formă pentru fiecare gen (*patrudzățil'i* - *patrudzățile*), exceptînd alogenul 100 care, ca și 1.000, are numai formă de feminin: *sutile*, *n'il'ile* — ca și în dacoromînă.

Abstracție făcînd de numărul 1, articolarea numeralelor cardinale e, ca spirit morfologic, absolut logică. Deși astăzi această articolare enclitică nu e cunoscută dacoromînei, credem că și în acest dialect va fi existat cîndva, chiar dacă formele *zecilor*, *sutelor* și *miilor* nu ar constitui o dovadă. Cu timpul, această străveche articolare va fi fost concurată și, în cele din urmă, înlocuită cu articolarea proclitică făcută cu ajutorul pluralelor *cei* - *cele*: *cei doi* - *cele două*, *celor trei* etc.

Să urmărim acum numărul 1 — la care putem alătura articolul nedefinit *un* - *ună* sau *o* cu pluralul *uni(i)* - *une(le)*. Nimic nu poate justifica articolarea acestui număr, întrucît el, prin el însuși, reprezintă o noțiune neprecisă, nedefinită. În afară de ce ne oferă aromîna, dovada cea mai bună că articolarea lui — masculină și feminină, la singular și plural — este illogică e faptul că la genitiv-dativ nu apare articolul: nu se cunosc forme ca *unului* sau *unilor* - *unelor*³. Prin exprimări ca *unul din ei* sau *una din ele căzu* nu se aduce absolut nici o precizare, deși cele două forme de numeral sînt ar-

¹ Mai des se aude *La crucile două*.

² Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, 1303.

³ Pentru explicația articolării *unul* - *una*, cf. mai jos nota 3 de la pag. 14.

ticolate. *Un-ună* se suprapune în totul noțiunilor *cineva, oarecare* și nu există nici o rațiune ca atari forme să primească articol. De aceea în aromînă se zice: *un di el'ŷ* sau *ună di eale cădzu*. Și e logic, pentrucă nu se poate ști cine anume din ei sau din ele a căzut.

Că și dacoromîna a cunoscut în trecut o mai intensă circulație a formelor normale *un-ună, *uni-une*, aceasta ne-o documentează și limba cronicarilor moldoveni, din cari vom da cîteva citate: *aducîndu-i amînte și de une și de alte* (Ureche, I, 199): *la une letopisește de ale noastre nimica nu scrie* (S. Dascăluș, 40); *au fost lăcuste, însă pre une locuri* (M. Costin, I, 346); *nice de une lucruri să nu pcată socoti și a isprăvire* (N. Costin, I, 480); *pre une locuri i se arăta lucrurile* (Neculce, 400) *să se poată pășuna pre une părți de loc* (Cron anon., III, 177) etc. Atestări identice apar și în documente: *călugării să mănînce... ca frații de une bucate și să bea toți de o băntură*¹; *fiind locul necăutat, s'au împresurat despre une părți*²; *au făcut fel de fel de amestecături într'aceli moșii, une părți trăgîndu-le dipe mă-sa...., alte părți le-au tras la sine*³ etc. — Pentru formele *ună* și *une*, cf. și compusele, curente și astăzi: *de-ună-zi, di ună vreme că* („de vreme ce”)⁴, *une-ori*, sau ar. *ună-oară* „odată”. Cît privește pluralul masculin *uni*, nu cunoaștem nici o atestare documentară; dar de existența lui nu ne putem îndoii de vreme ce avem forma articolată *unii*.

Pluralele *uni* și *une* au dispărut din aromînă, fiind înlocuite prin *niscînt(î) - niscînte* (și *niscînt(î) - niscînte*) < *ne-ex-quantum*, cari, ca și dr. *cîțiva-cîteva*, nu se articolează niciodată. Cu privire, însă, la formele de singular ale acestui numeral cardinal, socotit și ca articol nedefinit, dăm și pentru aromînă cîteva exemple: *n'ŷ-fecțŷ 40 di dzinirŷ, unu și-un!* (P. Papahagi, *Basme aromîne*, 114²⁰); *cîte un, cîte un, pri ungl'i* (*ibid.*, 83²⁸); *toț aleptŷ, un și un* (*Bibl. naș. a Aromînilor*, I, 130); *un sprî un — ti l'ea barașă* (*ibid.*, II, 44); *trîșea dzîlile ună cîte ună* (P. Papahagi, *Basme...*, 1⁵; 66²¹; 92⁸⁸; 134²⁴);

¹ I. Bianu, *Documente romînești*, I (1907), 130.

² Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerțului la Romîni*, 1908, pag. 18.

³ L. T. Boga, *Documente basarabene*, XVIII (1936), pag. 39.

⁴ *Ibid.*, II (1928), pag. 127.

ni ună, ni doaiă (ibid., 374¹²); ni ună, ni altă (ibid., 56²⁹; 60³⁶); di ună, di altă (ibid., 37¹) etc.

b —. În dacoromînă, exceptînd forma *întîiul,-a, întîii,-ele*, toate celelalte numerale ordinale se formează cu numeralul respectiv articolat și precedat și de articolul *al (a)*, mai rar cu pl. masc. *ai* și niciodată cu pl. fem. *ale*. Deci: *al doil(e), a doua, ai doi și ai doile*¹; *al optul(e), a opta, ai optul(e)* etc. Prin urmare, numeralul ordinal primește și articol proclitic și articol enclitic.

În aromînă problema nu are același aspect. În acest dialect numeralul ordinal e încă folosit numai pînă la n-rul 10, fără articol proclitic dar totdeauna cu cel enclitic, exact ca orice adjectiv, atît la singular cît și la plural. Aceste zece numere² — pentru cari vom da cîteva trimiteri numai la P. Papahagi, *Basme aromîne* — sînt următoarele: (*i*)*ntîn'îlu* — (*i*)*ntîn'ea* (147¹⁸) cu pl. (*i*)*ntîn'îli* — (*i*)*ntîn'ile*, alături de care circulă și *unlu-una*³ (82², 461²⁵); *doîlu-a doaiă* (461²⁷; 47⁷, 53³⁴, 65²); *treîlu-a treia* (82³², 146¹, 414²⁷, 461³⁰ (*terlu*); 129⁴, 319¹⁵, 464¹³); *paturlu-a patra* (461³²; 324¹⁶); *șinșile și șintirlu-a șinșea* (461³⁵); *șeasile-a șeasa* (461³⁸); *șeapșile-a șeapșea* (462¹); *optul-a opta*; *noașlu-a noaiă* (106²²); *dzașile*⁴ - *a dzașea* (77³⁵). Foarte rar se constată cîte un ordinal mai mare decît n-rul 10, cum e forma *patrudzășîllu* = „al 40-lea“ (*Basme aromîne*, 222³⁰).

Din cele expuse mai sus reiese că, în aromînă, primesc articolul *-le* de singular masculin numai numeralele terminate în *-e* (*-i*): *șinșile, șeasile, șeapșile*. Credem că nu se poate susține părărea că și celelalte numerale, neterminate în *-e* (cum ar fi *patru, optu*), vor fi circulat în compunere cu *-le*⁵, ca în dacoromînă. În aromînă se

¹ ... *întîii era cei ce...; apostolii, ai doi după înviere* (Coresi, *Carte cu învățătură*, ed. Pușcariu — Procopovici, 304⁷); *întîii, apostolii; ai doilea, prorocii; ai treilea, învățătorii* (*ibid.*, 317¹⁸); *boerii cei ai doile fac slujba* (cronicarul Gheorgachi, III, 311).

² Astăzi, formele curente în aromînă sînt cele de origine grecească.

³ Socotite ca numerale ordinale, e logic ca aceste forme (*un - ună*) să primească articolul enclitic. Cu timpul, nu a fost greu ca această articolare să și-o însușească aceleași forme și în funcția lor originară de numerale cardinale: *unul - una*.

⁴ Formele masculine ale acestor zece numere apar, în jocurile de copii, alterate astfel: *urlu, dorlu, terlu, parlu, șirlu, șabîrlu, ôburlu, noaurlu, dzărlu* (P. Papahagi, *Din lit. pop. a Aromînilor*, 97).

⁵ Th. Capidan, *Aromîni — dialectul aromîn*, pag. 405.

zice, în adevăr: (*calu alagă*) *an-patrulea* = „(calul aleargă) în cele patru [picioare]“; dar acest *an-patrulea* nu e un numeral ordinal, ci e un cardinal de feminin plural. Tot așa: *an-treilea* = „în cele trei“ indică un joc ce constă din trei sărituri — și acest numeral nefiind decît un cardinal. — Greșit sînt considerate ca fiind ordinale și pluralele masculine și feminine de felul acesta: *tu treile dzile*, *tu noanl'i meșt*¹ etc. — plurale cari sînt numerale cardinale. Și e absolut logic să fie cardinale, pentrucă spiritul unei clasări admite individualități — deci, forme de singular —, nu colectivități.

În fine, de remarcat că, în aromîină, ordinalele feminine primesc înaintea lor prepoziția *a* începînd cu *a doua*, pe cînd la cele masculine nu apare — ca în dacoromîină — nici *al* nici *ai*.

Revenind la dacoromîină — și fără a ne opri asupra lui *-e* de la formele masculine *al patrule*, *al optule* și *al noule*, și nici asupra lui *-a* amplificativ (*al doilea*) cu origine de fonetică sintactică (*al doile a p'ecat* > *al doilea a p'ecat*) —, vom reține următoarea constatare. De acord cu ce ne ofer și celelalte limbi romanice, apariția articolului proclitic și enclitic la ordinale nu se poate împăca cu spiritul logic al morfologiei de origine latină. Trebuie să admitem că și în dacoromîină aceste numerale vor fi circulat cîndva ca în aromîină, adică numai cu articolul enclitic *-l* sau *-le* — ceea ce le putea da perfect adevărata lor funcție precum și forma lor normală. În cazul acesta, ar urma să concludem că această construcție cu *al* (*a*) și *ai* (fără *ale*) e o analogie după genitivul substantivelor din dacoromîină articulate și proclitic și enclitic și că această analogie s'a aplicat chiar și asupra aceluiași cas din declinarea ordinalului.

Așa fiind, rămîne, prin urmare, stabilit că și numeralul ordinal nu era decît un adjectiv, articulat enclitic și numai la singular. În acest cas, evident că el putea avea și o formă de genitiv-dativ. În aromîină sînt curențe forme ca *a doilul' - a doail'e'*, *a șeptilul' - a șeptil'e'* etc. Acest genitiv-dativ apare și în dacoromîină, dar precedat și de articolul proclitic: *ce, al' zeacelui și celui cu bună înțelepție să ne închipuim*². Deși asemenea forme sînt extrem de rare, totuși nu credem să avem a face cu „une forme forgée *ad-hoc*“³, pentrucă

¹ *Ibid.*, pag. 407.

² Coresi, *Carte cu învățătură*, ed. Pușcariu-Procopovici, 428³⁰.

³ Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, 179.

un identic genitiv-dativ apare — o singură dată — și la Nic. Costin, I, 387: *în zilele al triului Cazimir craiu*. În plus, atari forme, dar fără articol proclitic, se oglindesc în ce ne prezintă aromîna și astăzi încă.

În dacoromînă, azi, mai ales la genitiv-dativ, ordinalul apare precedat de *celui de*, *celeii de*, *celor de*: *celui de al doilea*, *celeii de a patra*, *celor de al sau a cincea* — construcție necunoscută aromînei.

Pronumele

Vom releva numai anumite aspecte, dintre cari unele — ca și la celelalte părți de cuvînt studiate mai sus — privesc într'o oarecare măsură și sintaxa.

a — Astăzi, în dacoromînă, dativul singular de la cele trei persoane ale pronumelui personal, precum și acusativul masculin singular și plural de la pers. a 3-a, cunosc și formele cu *î-* protetic: *îmi*, *îți*, *îi*; *îl*, *îi*. Aci trebuie amintit și reflexivul *își*. Pentru dativul singular și acusativul plural masculin de la pers. a 3-a, romîna din secolul al XVI-lea ne prezintă dese-ori forme fără protesa lui *î-*: *neputoare i iaste a se spăsi* (Coresi, *Carte cu învătătură*, 435⁸⁴; 436¹⁰, ¹⁸); *de unde i-să oasele și vinele* (*ibid.*, 507²¹); *Și răii rău i perdu* (*ibid.*, 299²⁹). Fără a da exemple, menționăm că, în aromînă, formele respective curente sînt *n'i* și *n'î*, *șî* și *ș'*, *l'i* și *l'î*; *lu* și *l*, *l'i* și *l'î*; *și* și *ș* — deci, fără proteticul *î-*. Toate se suprapun, prin urmare, respectivelor forme latine: *mîhi*, *tîbi*, *îlli*; *îllu*, *îlli*; *sîbi*.

Cît privește explicația acestei probleme de fonetică sintactică, nu credem în cea formulată de Candra-Densusianu în *Dicționarul etimologic al limbei romîne*, pag. 85, unde se spune că *î-* a apărut atunci cînd una din aceste forme pronominale „nu era precedată de un cuvînt terminat cu vocală ori nu urma unui începător cu vocală, de ex. *cînd îi spui*“. Credem că acest *î-* s'a născut dintr'un *-u*, ca și dintr'un *-î*, în care se termina cuvîntul ce preceda forma pronominală. Exemple: „*ani mulți*“¹ *mi -zise* a putut deveni „*ani mulț(i)*“ *îmi zise*; și tot așa: *prin munți*¹ *l-văzu* >

¹ Ca și astăzi în aromînă, și în vechea dacoromînă *-î* final se menținea în atari casuri, formînd silabă întreagă.

prin *munș(i) îl văzu* etc. La fel și pentru $-u > i-$: *Destulu i iaste lui* (Coresi, l. c., 368²¹) ușor a putut evolua spre *destul - uî > destul - ũ > destul ũ*. Casuri identice pot fi urmărite și astăzi: poporul încă mai pronunță *Lungu-i drumul...*, sau *Cîtu - i muntele de nalt* etc., alături de pronunțarea *Lung îi drumul...*, *Cît îi muntele de nalt* etc. De altfel, această trecere a lui *u* aton la *i* e cunoscută și din alte casuri atît dacoromînei cît și aromînei.

b —. Ipsu - ipsa ne presintă, și el, probleme interesante.

În primul rînd relevăm că formele normale de nominativ-acusativ singular și plural apar și astăzi în aromîină: *isă, isă; ișă, ise* — cu $e > i$, fiind și atone în frază. O singură dată am întîlnit forma *esu*: *După moartea a tati-suă vine într'esu*¹. Alături de acestea cari sînt rare, mai des circulă formele *dis(ă), disă; dișă, dise* — deci, fără *n* care apare în formele dacoromîne *dins, -ă; dinși, dinse*. Dar formele curente și generale în aromîină sînt *nîs, nîsă; nîșă, nîse* (nearticolate), căroră, în dacoromîina veche, le corespund *nus, nusă; nuși, nuse*.

Genitiv-dativul singular și plural al demonstrativului *îpse, -a* — adică *îpsui, îpsaei, îpsorum* — nu a lăsat nici o urmă nici în dacoromîină, nici în aromîină. În amîndouă dialectele la aceste casuri apar formele respective de la *îlle, -a*, adică *lui, (l)ei, lor* — pentru cele dacoromîne *dînsului, dînsei, dînșilor, dînselor*, v. mai jos.

În morfologia și sintaxa latină, rolul lui *îpse, -a, -um* era absolut identic cu cel al lui *îlle, -a, -ud*. Ca atare, articularea lui nu putea avea nici o rațiune. Pe cît de logică e forma pronominală *el < *îllu < îlle* și de nelogică ar fi o formă ca **elul*, tot atît de logică e și forma *(d)î(n)s < îpsus < îpse* și de nelogică e, ca origine, forma articolată *dînsul*. — Pentru acest aspect, cf. mai jos și *îstu, -a*.

După cum am văzut, în aromîină reprezentanții acestui adjectiv demonstrativ nu cunosc articularea². Iată cîte un singur exemplu

¹ Mihail G. Boiagi, *Gramatică romîină sau macedo-romîină*, ed. P. Papahagi, 1915, 200 și 262 (sub *intresu*).

² O excepție de la această regulă ne o presintă mai ales graiul comunelor Muloviște și Gopeși din apropierea Bitoliei — cf., pentru acestea, G. Weigand, *Die Aromunen*, II, 224; 230; *Almanahul macedo-romîn 1903*, 20; P. Papahagi, *Basmе aromîne*, 661.

pentru cele patru forme: *Cu aistu cal îs hărnea tuț* (*Basme aromâne*, 40²⁷) sau *Nîs l'aspuse* (*ibid.*, 424²⁹); *armase singură nîsă* (*ibid.*, 46¹⁵); *Nu putem noț, dzîțea nîșt* (*ibid.*, 45²⁵); *dzîsiră nîse* (*ibid.*, 143¹⁶).

În dacoromîna, astăzi, articolarea lui e curentă și se datorește — credem — faptului că *îns*, -ă, începînd să însemneze „om, persoană“, a putut intra în rîndul adjectivelor. Avem, așa dar, *dînsul - dînsa, dînșii - dînsele*. În secolul al XVI-lea formele nearticolate nu erau rare¹. Rar, ele apar și în limba cronicarilor: *țări mai mici, carele toate de însă se țin* (S. Dascăluș, 111¹¹); *sfînta pace, ce pre însă... am ținut* (N. Costin, II, 98); *încă și alte semne multe sînt, de nimica nu însemnează de înse* (S. Dascăluș, 44¹⁴).

O altă dovadă că ele nu au cunoscut articolarea ne-o ofer chiar formele dacoromîne actuale compuse cu forme pronominale enclitice: *însu* sau *însă + mi, ți, și și înși* sau *înse + ne, vă, și*.

În directă legătură cu această enclisă, de remarcat că între -*mi*, -*ți*, -*ne*, -*vă*, -*și* și *însu*, -ă, *înși*, -*e* nu există nici un raport gramatical, pentru că aceste din urmă sînt demonstrative în nominativ-acusativ, pe cînd primele sînt forme de pronume personal în dativ, cerute de verbe drept regim complementar indirect. Ca atare, ca evoluție istorică, actuala ortografiere a acestor enclitice nu e logică, întrucît — ca să dăm măcar cîteva exemple — exprimarea *eu însu-mi fac* a luat naștere din *eu însu mi²-fac* < ego ipsis mihi faco. Tot așa: *ea însă-și zice* < *ea însă și-zice* < illa ipsa sibi³ dicit, *voi înși-vă scrieți* < *voi înși vă scrieți* < vos ipsi vobis scribitis etc. Cu timpul, aceste enclitice s'au dedublat, pentru ca astăzi să avem construcții ca *eu însumi îmi fac*, *ea însăși își zice*, *voi înșivă vă scrieți*. Odată fixate atari construcții, au putut apărea apoi și acele cu verbe active cu un regim complementar (ex.: *aud: tu însuși auzi*); cu verbe pasive și reflexive: *el însuși e purtat*, *ele înseși se leagănă*; și cu cele ajutătoare: *tu însăși ești*, *voi însevă aveți*.

¹ Cf. exemple numeroase la I. A. Candrea, *Psaltirea scheiană*, 417 (sub *însu*) și Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, 182-183.

² Cu privire la ortografierea unor atari forme enclitice, cf. ce am spus și în vol. II din *Biblioteca națională a Aromînilor*, pag. XIX.

³ I. A. Candrea explică acest -*și* din ipsi > *issi (*Psaltirea scheiană*, § 154) — ceea ce nu poate fi în acord cu celelalte enclitice pronominale ca -*mi* < mihi, -*ți* < tibi etc. — Cf. și Al. Procopovici, *Revista filologică*, I, 314-323.

În aromînă, astăzi nu mai circulă acest pronume în componere cu encliticele *-mi*, *-ți*, *-și* etc. — cf. *Grai și suflet*, IV, 87.

c — Spre deosebire de ȋpsu, *-a*, demonstrativul ȋstu > *est*, ȋsta > *eastă*, ȋsti > *ești*, ȋstae > *east* și-a păstrat în amîndouă dialectele și formele de genitiv-dativ singular și plural: ȋstui > *istui*¹, ȋstaei > *iștēi*¹, ȋstorum > *istór* — cu atonul *e* < ȋ trecut la *i* și cu accentul pe ultima silabă (cel puțin, în aromînă). Ceva mai mult: cum era și logic, acest demonstrativ, cu compusele sale, nu a cunoscut și nici nu cunoaște articularea. Forme ca *acestii* din romîna veche, curente și la cronicarii moldoveni², nu ne pot arăta nimic, întrucît, pe de o parte, aromîna nu ne oferă nici această articulare, iar pe de altă parte, nici dacoromîna nu cunoaște forme ca *acestul* sau *acestele*³, și cu atît mai puțin o declinare articulată a lor cu forme ca *acestului*, *aceștilor*, *acestelor*.

d — Atît în dacoromînă cît și în aromînă, relativul *qualis* > *care* și-a păstrat toate formele: **qualui* > *cărui*⁴, **qualaei* > *cărei*, **quales* > *care*⁵, **qualorum* > *cărór* — formele dacoromîne *cărui*, *cărei* și *cărór* (cu accentul pe *ă*) sînt influențate de *căre*.

¹ Genitiv-dativul din aromînă al acestui demonstrativ nu poate contrazice cu nimic afirmarea că, în declinarea substantivelor, și singularul femininelor a cunoscut o singură formă pentru cele patru cazuri (cf. și mai sus, pag. 5). Acest demonstrativ, neprimind în declinarea lui articol ca un substantiv sau adjectiv, logic era ca genitiv-dativul lui să se deosebească de nominativ-acusativ prin terminațiunile-î proprii *-ui* și *-aei* — deosebire pe care, pentru substantive și adjective, o aduceau terminațiunile respective ale articolului enclitic *ȋlle*, *ȋlla*.

² *Acestii fiind lei sălbatici* (Ureche, I, 203); *Numai acestii au fost oameni neîn-vățați* (Neculce, 4; 213; 230; 356 etc.).

³ Femininul dacoromîn *aceasta* (*casa aceasta* sau *aceasta spuse*) ar putea face impresia că e un nominativ singular articolat. De fapt, avem a face cu *-a* final amplificativ, care apare și la alte demonstrative ca și la alte părți de cuvînt și care a rezultat pe cale de fonetică sintactică: *acest auzi* > *acesta auzi* sau *acest a(n) zis* > *acesta a(n) zis* etc. Credem că e mai puțin plausibilă părerea că în acest *-a* ar trebui să vedem o continuare a lui *ȋllac* (cf. Candrea-Densusianu, *Dict. etim. al limbei romîne*, pag. 86), sau și a lui *hac* (cf. I. A. Candrea, *Psaltirea scheiană*, § 91). Pentru *ȋllac* se pronunță și S. Pușcariu, *Dacoromania*, II, 43.

⁴ Cu privire la această accentuare, cf. și H. Tiktin, *Der Vocalismus des Rumänischen*, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, X (1886), 250.

⁵ Pluralul acestui relativ e ortografiat astfel: *care* și *cari*. Sub raportul sin-

Ca și astăzi în literatura religioasă, articolarea acestui relativ era curentă și în secolul al XVI-lea. Ea apare și în limba cronicarilor moldoveni: *gonind un zîmbru, carele l-au și vînat* (Ureche, I, 131); *Scarlat, carele și sulgeria împărătească o ținea el* (Neculce, 18): *asupra țării, carea era stricată* (M. Costin, I, 289); *Turcii, carii se vedea* (S. Dascălul, 14¹); *au venit toți, carii mai în grabă, carii și cu oarece zăbavă* (Acinti Uricarul, II, 131); *rădică și alte dări, carele n'au mai fost* (Ureche, I, 238); *oștile carele le lăsașă la Leva* (Neculce, 39). — Dar această articolare din dacoromîină nu are nici o rațiune istorică — ceea ce se poate constata și din formele de genitiv-dativ singular și plural, unde nu avem nici *carelui* nici *carelor*.

e. — Privite din același punct de vedere, vom mai menționa aici și următoarele nedefinite.

1. *Alt*, *-ă* și-a păstrat în cele două dialecte toate formele de declinare, dar articolarea lui din dacoromîină — curentă și în secolul al XVI-lea ca și la cronicarii moldoveni — nu e cunoscută nici astăzi aromîinei. Formele normale, adică nearticulate, apar și în dacoromîină, dar numai la feminin: *nu de altă s'au apucat, ce iar de asuprele* (Ureche, I, 242); *și unele și alte ca aceale* (Coresi, *Carte cu învățătură*, 472²⁴); *Prea învățat, multe limbi știa: elinește, latinește... și alte* (Neculce, 121). De altfel, aceasta se poate constata și din compusul — curent și astăzi — *alte-ori*, care e identic cu *une* din *une-ori*.

Ca să se vadă și mai bine deosebirea ce există în această privință între aromîină și dacoromîină, dăm cîteva exemple.

In aromîină:

Un v'ine, altu fudze;
Alf' v'in, alf' fug;
Ună fudze, altă v'ine;
Alte fug, alte v'in.

In dacoromîină:

Unul vine, alul pleacă;
Alții vin, alții pleacă;
Una pleacă, alia vine;
Altele pleacă, altele vin.

Compusul, care apare des în romîina veche, *alalt-alaltă, alalți-alalte*, cu genitiv-dativede *alăltui* (nu și *alălței*), *alăltor*, se întîlnesc

tactic, acest relativ e identic cu relativul *ce*. Totuși, credem că acest *care* trebuie trecut în categoria substantivelor de decl. a III-a: *cîne-cîni, vulpe-vulpi*. Folosind și pentru plural forma *care*, ar urma ca pluralele *oarecari* și *atari* să le ortografiem la fel cu singularele lor.

cu aceleași forme din aromîna: *alantu-alantă, alan(î)-alante; alăntui, alăntei, alăntor*.

2. Ca toate nedefinitele, și **tot(t)us, -a, -um** nu putea primi articolul. Ca atare, genitiv-dativede trebuia să fie **totui, totaei, totorum**. Dar nici aromîna și nici dacoromîna nu au cunoscut genitiv-dativede ca *totúii, totéii și totór¹*, deși — după cum vom vedea imediat mai jos — ele a trebuit să circule. Cît privește nominativele dacoromîne *totul și toții (totul e pierdut, au murit cu toții)*, ele nu pot documenta nimic în sensul articolărei, mai ales că nu avem și formele *toatele și*, în special, *toata*. Forme rare, cum ar fi: *Că de chinuiaște un nodă, cu acela toatele doră²*, sau pentru aromîna: *Îa cîte lire am tu caselă, tutele sîntu a tale³*, nu le putem considera decît ca simple analogii după substantive și adjective, mai cu seamă pentru aromîna care nu cunoaște decît *tu, tuș*, niciodată *tulu, tușli* sau *tuta, tutile*.

3. **Multus, -a, um** și-a păstrat pînă astăzi și formele de genitiv-dativede: *multúii, multéii* (în aromîna) și *multór* (în ambele dialecte). Dar se pare că nominativele acestui nedefinit de mult vor fi început să fie socotite ca adjective, de vreme ce atît în dacoromîna cît și în aromîna ele apar articulate: *multul-multa, mulșii (mulșil'ii)-multele*, fără ca această articulare să poată trece și la genitiv-dativede.

4. De la **quantus, -a, -um**, genitiv-dativede singulare nu s'au păstrat, spre deosebire de genitiv-dativede plural **quantorum** păstrat în forma *cîtor* (cf. compusul *cîtor-va*). Că și formele *cîtúii, cîtéii* vor fi circulat cîndva, aceasta ne-ar putea-o dovedi genitiv-dativede singulare ale lui **eccu-tantus, -a, -um** care sînt *atítúii* (ar. *abîntúii*), *atítéii* (ar. *abîntéii*), alături de genitiv-dativede plural *atítór* (ar. *abîntór*) < **eccu-tantorum**. — De remarcat că, în amîndouă dialectele, nici *cît, -ă* și nici *atît, -ă* nu au cunoscut articolarea. *-a* din formele dacoromîne *atîta (atîta timp, atîta oră), atîția* și *atîtea* se explică la fel ca și *-a* din *acesta, aceasta* (v. p. 19): din construcții ca *atît a așteptat ușor a putut lua naștere forma*

¹ Pentru *tutor*, cf. G. Weigand, *Die Aromunen*, II, 264 și Ov. Densușianu, *Hist. de la L. roumaine*, II, 192.

² Coresi, *Carte cu învățătură*, 342²⁶.

³ G. Weigand, *l. c.* II, 252.

atîta (a aşteptat). În aromîna circulă formele normale *abît* (*abîntu* și *abîntu*) și *abîță* (*abîntă* și *abîntă*) cu pluralele respective *abîț* și *abîte*: *biură abît vin* = „băură atîta vin“, *stătu abîță oară* = „stătu atîta oră“; *vîndură abîț n'el'î* „vîndură atîția miei“, *acumpără abîte cășî* „cumpără atîtea case“.

5. Pentru a încheia cu aceste cîteva probleme de morfologie — pentru cari m'am restrîns numai la cele două dialecte principale, fără a da material și din cele două sub-dialecte: meglenoromîn și istroromîn —, vom mai semnala că *atare* (ar. *abîtare*) < *eccu-talis*, cu pluralul *atari* (ar. *abîtărî*) nu a lăsat urme de genitiv-dative. Că și acestea vor fi circulat odată, aceasta ne-ar putea-o dovedi compusul dacoromîn *cutărui*, *cutărei*, *cutăror*.

CUPRINSUL

<i>Substantivul</i>	3
<i>Articolul definit enclitic și proclitic</i>	5
<i>Numeralul</i>	11
<i>Pronumele</i>	16

Din Colecția etnografică originală * Tache Papahagi *

au apărut următoarele trei volume

de

TACHE PAPAHAĞI:

T. I: IMAGES D'ETHNOGRAPHIE ROUMAINE

(DACO-ROUMAINE et AROUMAINE)

318 photographies originales, avec texte français et roumain

1928 — 300 lei.

T. II: IMAGES D'ETHNOGRAPHIE ROUMAINE

(DACO-ROUMAINE et AROUMAINE)

431 photographies originales, avec texte français et roumain

1930 — 500 lei.

T. III: IMAGES D'ETHNOGRAPHIE ROUMAINE

BANAT * OLTÉNIE

561 photographies originales, avec texte français et roumain

1934 — 1.000 lei.

Atelierele Grafice SOCEC & Co., S. A.

